

УДК 373.5.013:[340+316.4]

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Ф. Майнаєв, Л. Рибалко

REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF CIVIC AND SOCIAL COMPETENCES IN STUDENTS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

F. Mainaiev, L. Rybalko

В умовах повномасштабної війни РФ проти України особливої значущості набуває формування громадянської та соціальної компетентностей. Зазначені компетентності безпосередньо пов'язані з демократичними цінностями, ідеями соціальної справедливості, рівності, прав і свобод людини. Основою для здійснення процесу формування громадянської та соціальної компетентностей є нормативно-правова база. У статті окреслено та схарактеризовано основні міжнародні й українські нормативно-правові документи, що регулюють формування громадянської та соціальної компетентностей в учнів закладів загальної середньої освіти: Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя (2006, 2018), Конституція України (1996), Закон України «Про освіту» (2017), Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа» (2016), Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (2011), Державний стандарт базової середньої освіти (2020), Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2018), Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020-2025 рр. (2019) та Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 рр. (2021). Здійснено порівняльний аналіз Європейської довідкової рамки ключових компетентностей для навчання впродовж життя (2006, 2018) та визначено її вплив на українську освіту. Зроблено висновок, що основні освітні вітчизняні документи ґрунтуються на рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу, проте не обмежуються ними. Виокремлено офіційне визначення громадянської й соціальної компетентностей, їх складники (знання, уміння, ставлення), шляхи формування, спільні риси – здатність будувати відносини, готовність як долати упередження, так і йти на компроміс, тобто уміння запобігати конфліктам.

Ключові слова: громадянська компетентність, ключові компетентності, компетентнісний підхід, нормативно-правова база, освітні стандарти, соціальна компетентність.

In the conditions of full-scale war by Russia against Ukraine, the formation of civic and social competencies becomes particularly significant. These competencies are directly related to democratic values, ideas of social justice, equality, and human rights and freedoms. The basis for the process of developing civic and social competencies is the normative-legal framework. The article outlines and

characterizes the main international and Ukrainian normative-legal documents that regulate the formation of civic and social competencies in students of general secondary education institutions: the European Reference Framework of Key Competences for Lifelong Learning (2006, 2018), the Constitution of Ukraine (1996), the Law of Ukraine "On Education" (2017), the Conceptual Foundations of the Secondary School Reform "New Ukrainian School" (2016), the State Standard of Basic and Complete General Secondary Education (2011), the State Standard of Basic General Secondary Education (2020), the Concept of Civil Education Development in Ukraine (2018), the Strategy for National-Patriotic Education for 2020-2025 (2019), and the National Strategy for the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026 (2021). A comparative analysis of the European Reference Framework of Key Competences for Lifelong Learning (2006, 2018) is conducted, and its impact on Ukrainian education is identified. It is concluded that the main national educational documents are based on the recommendations of the European Parliament and the Council of the European Union but go beyond them. The official definition of civic and social competencies, their components (knowledge, skills, attitudes), pathways for development, and common features - the ability to build relationships, readiness to overcome biases, and willingness to compromise, in other words, the ability to prevent conflicts, are highlighted.

Keywords: civic competence, key competences, competency-based approach, normative legal base, educational standards, social competence.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями безпосередньо пов'язані з реформуванням вітчизняної освіти, основна стратегія якої полягає в компетентнісному підході, триває в умовах повномасштабної війни РФ проти України. Постійні ракетні обстріли, загибель мирних мешканців нашої країни, руйнація об'єктів цивільної інфраструктури, серед яких і заклади освіти, вимушена евакуація, порушення агресором прав і демократичних свобод людини, порушення ним найважливішого права – права на життя, застосування росією деструктивних і маніпуляційних технік впливу на свідомість людини – основні реалії сьогодення, які неможливо не помічати та які не можна ігнорувати. Тому пріоритетним завданням, що постає перед освітянами, є формування громадянської й соціальної компетентностей – виховання особистості, що є відповідальним громадянином, спроможним діяти задля збереження демократичних цінностей, будувати міжособистісні стосунки, у тому числі з людьми з різних етнічних і соціокультурних груп для досягнення спільної мети, самоідентифікувати себе як громадянина своєї країни.

Під процесом формування громадянської та соціальної компетентностей ми розуміємо формування у вихованців 1) знань про суспільство та людину в ньому, державу та особистість як члена громадянського суспільства, її права та обов'язки, Україну та її місце в сучасному світі; 2) умінь висловлювати власну позицію стосовно суспільно-політичних питань та відстоювати її, протистояти деструктивним і маніпулятивним технікам впливу, працювати в команді задля досягнення спільної мети та якнайкращого результату, запобігати конфліктам й у разі виникнення вирішувати їх; 3) ціннісного ставлення до життя та людського гідності, шанобливого ставлення до культурного й духовного досвіду українського й інших народів, поваги до морально-етичних, суспільних і

правових норм; ідентифікування себе як особистості та громадянина; усвідомлення важливості волонтерства, участі й підтримки громадських проєктів й ініціатив. Однак необхідно пам'ятати, що основою для здійснення будь-якої професійної діяльності є нормативно-правова база.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує наявність значної кількості наукових розвідок українських дослідників проблеми формування громадянської та соціальної компетентностей у здобувачів освіти.

Вагому працю в аспекті порівняльного аналізу змісту Європейської довідкової рамки ключових компетентностей для навчання впродовж життя 2006 та 2018 рр. здійснено О. Локшиною (2019). Авторкою наголошено на значущості цього документа для розвитку європейської, зокрема української освіти. Дослідницею здійснено опис сутнісних характеристик ключових компетентностей, серед яких громадянська та соціальна.

Нормативно-правовим забезпеченням формування громадянської компетентності є сукупність документів (законів, постанов, розпоряджень, положень, рекомендацій), що врегульовують відносини в галузі освіти. Основні їх принципи: плюралізм, полікультурність, різноманітність, толерантність, самоусвідомлення, соціальна справедливість, – відповідають національним, європейським та загальносвітовим освітнім стандартам (Степанова, 2014, с. 6). Нормативні та правові документи, що регулюють процес формування громадянської компетентності в учнів загальної середньої освіти окреслили у своїх наукових працях М. Єщенко, Т. Магдич, Т. Ремех, О. Сирцова, Т. Смагіна, Н. Степанова (2014) та ін. Докладний аналіз стану нормативно-правової бази шкільної громадянської освіти, що є основою формування громадянської компетентності, проведено С. Топаловою.

Нормативні та правові документи, що забезпечують формування соціальної компетентності в закладах загальної середньої освіти, окреслено в багатьох дослідженнях (Н. Бабова, І. Веретенко, Д. Губарева, М. Докторович, В. Коваленко, І. Ніколаєску та ін.), але здебільшого їх розглянуто в аспекті формування соціальної компетентності молодших школярів.

Тому **метою статті** є розглянути, які найважливіші міжнародні й українські нормативно-правові документи регулюють процес формування громадянської та соціальної компетентностей здобувачів закладів загальної середньої освіти, та схарактеризувати їх.

Виклад основного матеріалу статті. Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя – це міжнародний документ, що надає опис восьми необхідних життєвих компетентностей, які має сформувати освіта. Наразі маємо дві Рамки – 2006 та 2018 рр. Утім, в обох документах є відмінності як у визначенні поняття «компетентність», так і в окресленні самих ключових компетентностей.

Компетентність, відповідно до Європейської довідкової рамки ключових компетентностей для навчання впродовж життя (The European Parliament and The Council of The European Union, 2006), є комбінацією знань, умінь і ставлень, що

мають виявлення у відповідному контексті (The European Parliament and The Council of The European Union, 2006, p. 12). У Європейській довідковій рамці ключових компетентностей для навчання впродовж життя (The Council of The European Union, 2018) це поняття уточнено й конкретизовано: компетентність є поєднанням знань, умінь і ставлень, де знання складаються з фактів і цифр, концепцій, ідей і теорій, які вже встановлені й підтримують розуміння певної галузі чи предмета; навички визначаються як здатність виконувати дії, використовувати набуті знання задля досягнення результатів; ставлення описують схильність до дій та сприйняття ідей, людей чи ситуацій (The Council of The European Union, 2018, p. 7). Отже, в оновленій Рамці кожен із трьох компонентів чітко визначений. Порівняємо, як трактується поняття «ключові компетентності» у Європейській довідковій рамці ключових компетентностей для навчання впродовж життя 2006 і 2018 рр. (див. табл. 1).

Таблиця 1

Зміст ключових компетентностей

Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя	
2006	2018
Ключові компетентності – це компетентності, необхідні людині для самореалізації й особистісного розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії й зайнятості (с. 12).	Ключові компетентності – це компетентності, необхідні людині для самореалізації й особистісного розвитку, працевлаштування, соціальної інклюзії, сталого способу життя, життєвого успіху, керування здоровим способом життя та активного громадянства (с. 12).

В оновленій Рамці акцент, як зазначає О. Локшина, зроблено на ідеї наскрізного формування ключових компетентностей упродовж усього життя засобами формальної, неформальної й інформальної освіти (Локшина, 2019: 24). Водночас кількість ключових компетентностей залишається незмінною та складає вісім найменувань. Дослідниця робить якісний аналіз їхнього опису в обох документах і доходить висновку, що Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя (The Council of The European Union, 2018) відображає нові потреби суспільств, що стрімко розвиваються під впливом глобалізаційних і технологічних викликів (Локшина, 2019, с. 24).

Зосередимо увагу на тому, як описані громадянська й соціальна компетентності у Європейській довідковій рамці ключових компетентностей для навчання впродовж життя 2006 і 2018 рр. У Рамці 2006 р. громадянська та соціальна компетентності (у документі: соціальні та громадянські компетентності / social and civic competences). розглядаються у взаємозв'язку й займають одну позицію. У Рамці 2018 р. громадянська та соціальна компетентності займають дві окремі позиції: 1 – особистісна, соціальна компетентність та вміння вчитися (personal, social and learning to learn competence); 2 – громадянська компетентність (citizenship competence).

Відповідно до Рамки 2018 р., громадянська компетентність є здатністю діяти як відповідальний громадянин, що готовий брати участь у суспільному житті на основі усвідомлення соціальних, економічних, правових та політичних концепцій і структур, глобальних трансформацій та сталого розвитку (The Council of The European Union, 2018, р. 10). Порівняно з Рамкою 2006 р., це визначення містить суттєве доповнення – здатність діяти як відповідальний громадянин, що, на погляд О. Локшиної, підкреслює роль громадянства, демократичних цінностей і прав людини в сучасних глобальних суспільствах (Локшина, 2019, с. 27).

Проаналізуємо, як представлено визначення поняття «соціальна компетентність» у двох Рамках. Соціальна компетентність описана в них як така, що пов'язана зі сформованістю в людини особистісних і міжособистісних навичок, охоплює всі форми поведінки особистості та засвідчує її здатність вирішувати конфлікти. На відміну від Рамки 2006 р., у якій чітко прослідковувався зв'язок із громадянською компетентністю, соціальна компетентність в оновленій Рамці 2018 р. здебільшого пов'язана з умінням вчитися та критичним мисленням. Водночас її зв'язок із громадянською компетентністю не втрачається. В основі як громадянської, так і соціальної компетентності є здатність будувати відносини, хоча вони й стосуються різних сфер людської життєдіяльності – політичної (ефективно взаємодіяти з людьми для вирішення проблем громади та держави) та соціальної (конструктивно спілкуватися в різних соціальних середовищах). Ще одна спільна риса цих двох компетентностей – наявність одного з основних умінь, що свідчить про їх наявність, – готовності як долати упередження, так і йти на компроміс, тобто уміння запобігати конфліктам.

Здійснений аналіз компонентів (знань, умінь і ставлень) громадянської й соціальної компетентностей дозволив виявити, у чому полягають їх відмінності в Рамці 2018 р. порівняно з Рамкою 2006 р. Розглянемо спочатку ті зміни, що стосуються формування громадянської компетентності.

Знання: розширено перелік основних понять – вони стосуються не лише держави загалом, а й діяльності окремих осіб, груп, роботи організацій, суспільства, економіки й культури; указано, що необхідно знати, які кліматичні й демократичні зміни відбуваються на глобальному рівні та їх основні причини; зосереджено увагу на розумінні мультикультурних і соціальних аспектів європейських суспільств і на тому, як національна культурна ідентичність сприяє європейській ідентичності.

Уміння: уміння ефективно взаємодіяти з людьми розглядається не лише у зв'язку з вирішенням проблем громади, а й задля сталого розвитку; додано таке вміння як взаємодія із традиційними та новими формами медіа; акцентовано на важливості усвідомлення особистістю ролі й функцій засобів масової інформації (ЗМІ) в демократичних суспільствах.

Ставлення: зосереджено увагу не лише на підтримці соціальної й культурної різноманітностей, але й на гендерній рівності, сприянні культурі

миру та ненасильства, відповідальності за навколишнє середовище та забезпеченню соціальної справедливості.

Отже, особистість повинна діяти як відповідальний громадянин, що здатний «зробити свій внесок у мирне, толерантне, інклюзивне та безпечне суспільство» (Локшина, 2019, с. 27).

Проаналізуємо зміни, які стосуються формування соціальної компетентності.

Знання: зосереджено увагу на саморозвитку й самоосвіті особистості (знання бажаних стратегій навчання, потреб у розвитку компетенцій, як здійснювати пошук можливостей освіти, навчання та кар'єри, а також доступної допомоги чи підтримки).

Уміння: наголошено на вмінні визначати власні можливості, зосереджуватися при зіткненні із труднощами, критично мислити та приймати рішення, ефективно керувати своєю кар'єрою та соціальною взаємодією.

Ставлення: зроблено акцент на важливості визначення цілей, мотивування себе, розвитку стійкості й упевненості задля досягнення успіху в навчанні протягом життя; долання перешкод та готовності до змін; застосовуванні набутих знань і досвіду.

Як бачимо, в оновленій Рамці (The Council of The European Union, 2018) підкреслено важливість т. зв. м'яких, або наскрізних навичок, що можуть допомогти особистості в боротьбі з невизначеністю та змінами та допоможуть на шляху особистого розвитку та побудови успішних міжособистісних стосунків.

Звернімося до українських законодавчих, нормативних і правових документів, що підтримують і регулюють формування громадянської й соціальної компетентності в учнів закладів загальної середньої освіти.

Нормативні та правові основи громадянської та соціальної компетентностей, напрями їх формування в здобувачів загальної середньої освіти закладено в Конституції України (1996), Законі України «Про освіту» (Про освіту, 2017), Концептуальних засадах реформування середньої школи «Нова українська школа» (Грищенко, 2016), Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, 2011), Державному стандарті базової середньої освіти (Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти, 2020), Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, 2018), Стратегії національно-патріотичного виховання (Про Стратегію національно-патріотичного виховання, 2019; Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки, 2020), Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр. (Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, 2021), Національній стратегії у сфері прав людини (Про Національну стратегію у сфері прав людини, 2021) тощо.

Основою формування громадянської та соціальної компетентностей, безперечно, є Конституція України. Зафіксовані в розділі II (статті 21–64) Основного Закону України права та свободи громадянина зумовлені потребами особистості в самореалізації й законодавчо закріплюють її передумови: право на вільний розвиток своєї особистості, рівність перед Законом, право на громадянство, життя, захист свого життя та здоров'я, життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань, повагу до людської гідності, свободу й особисту недоторканість, недоторканість житла, свободу думки та слова, вільне вираження своїх поглядів та переконань, свободу світогляду й віросповідання, відпочинок і соціальний захист, освіти, свободу літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів тощо. Однак вихованців необхідно навчати реалізовувати свої громадянські права та відстоювати їх у разі необхідності. Проте статті 65–68 визначають обов'язки громадянина, а саме: захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів; відповідальне ставлення до навколишнього середовища, збереження культурної спадщини нашого народу; сплачування податків і зборів у порядку й розмірах, установлених законом; додержання Конституції України та законів України, повага до прав і свобод, честі й гідності інших. Водночас Конституція регулює й формальний порядок взаємовідносин між громадянами та між громадянином і державою. Тож одним із завдань формування громадянської та соціальної компетентностей є формування в здобувачів загальної середньої освіти певної системи прав, свобод і обов'язків, усвідомленого розуміння норм суспільного життя.

Курс сучасної української школи на підготовку вихованців до життя, а відтак на формування ключових компетентностей зафіксований у Законі України «Про освіту» (2017). На відміну від обох Рамок, у статті 12 названо дванадцять компетентностей, необхідних для успішної життєдіяльності. Зважаючи на рік оприлюднення оновленої Рамки, ми зіставили перелік ключових компетентностей Закону України «Про освіту» із переліком, наведеним у Рамці 2006 р. (див табл. 2).

Як зазначає О. Локшина, перелік ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, що визначений Законом, фактично ідентичний європейському (Локшина, 2019, с. 21). Водночас, ґрунтуючись на рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя» (The European Parliament and The Council of The European Union, 2006), Закон України «Про освіту» не обмежується ними.

Таблиця 2

Порівняння переліку ключових компетентностей, наведених у Законі України «Про освіту» та в довідковій рамці ключових компетентностей

Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя (2006)	Закон України «Про освіту» (2017)
спілкування рідною мовою	вільне володіння державною мовою
спілкування іноземними мовами	здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами
математична компетентність та базові компетентності в науці та техніці	математична компетентність
	компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій
цифрова компетентність	інформаційно-комунікаційна компетентність
уміння вчитися	навчання впродовж життя
соціальні та громадянські компетентності	громадянські та соціальні компетентності
	екологічна компетентність
	інноваційність
ініціативність та підприємливість	підприємливість та фінансова грамотність
культурна обізнаність та самовираження	культурна компетентність
	інші компетентності, передбачені стандартом освіти

У Законі України «Про освіту» громадянські та соціальні компетентності визначаються як такі, що «пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей» (Про освіту, 2017). У статті 5 пункті 5 Закону проголошується, що формування громадянської та соціальної компетентностей є обов'язком держави, яка «створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина» (Про освіту, 2017).

Ще одним важливим документом, що регулює формування громадянської та соціальної компетентностей в учнів закладів загальної середньої освіти є Державний стандарт освіти.

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (2011), який цьогогоріч є чинним для навчання учнів 7–11 класів, «ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів, що реалізовані в освітніх галузях і відображені в результативних складових змісту базової і повної загальної середньої освіти» ((Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, 2011)). У цьому документі акцентовано на спрямуванні освітніх галузей на розвиток сформованих і формування нових предметних (галузевих) компетентностей. Перелік компетентностей, затверджених Державним стандартом базової і повної

загальної середньої освіти (2011), містить громадянську та соціальну компетентності.

У Державному стандарті базової середньої освіти (Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти, 2020) формування громадянських і соціальних компетентностей є складовою мети базової середньої освіти. Зокрема в ній сказано про «формування компетентностей, необхідних для їх [учнів] соціалізації та громадянської активності, свідомого вибору подальшого життєвого шляху та самореалізації» (Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти, 2020). У документі деталізовано знання, уміння, ставлення, які передбачають громадянські й соціальні компетентності, конкретизовано вимоги до знань, умінь, ставлень цих компетентностей за освітніми галузями (у додатках).

Здійснений аналіз Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011) та Державного стандарту базової середньої освіти (2020) показав, що в першому документі як компонент домінують знання, у другому – ключові компетентності, формування яких сприяють якості предметних компетентностей. Отже, новий стандарт відображає основні засади реформування освітньої галузі, закладені в концепції нової української школи та національної освіти.

Із-посеред нормативно-правових освітніх документів важливе місце посідають Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа» (Грищенко, 2016), що передбачають компетентнісний підхід до освіти.

Вони містять перелік десяти ключових компетентностей, серед яких і громадянські та соціальні компетентності, а саме: усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі в громадському житті, у родині, на роботі; уміння працювати з іншими на результат, попереджати конфлікти та розв'язувати їх, досягати компромісів; повага до закону, дотримання прав людини й підтримка соціокультурного різноманіття (Грищенко, 2016).

Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа» (Грищенко, 2016) та Державний стандарт базової середньої освіти (Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти, 2020), на нашу думку, надають цілісну картину для розуміння змісту громадянської й соціальної компетентностей.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, 2018) зумовлена необхідністю створити сприятливі умови для розвитку громадянських компетентностей (Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, 2018). У документі визначено основні напрями та ціннісні орієнтири громадянської освіти, її мета та завдання, основні принципи, схарактеризовано систему здійснення, акцентовано увагу на викликах розвитку громадянської освіти в Україні, спричинених військовою й інформаційною агресією рф, та

ризиках, що можуть перешкоджати реалізації концепції. Зміни, внесені в документ розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.10.2022, ураховують сучасні суспільно-політичні умови, за яких відбувається освітній процес.

Стратегія національно-патріотичного виховання (Про Стратегію національно-патріотичного виховання, 2019) розроблена на основі положень низки законодавчих і нормативно-правових документів, зокрема Конституції України, Закону України «Про освіту». У ньому громадянська освіта визначена як засіб національно-патріотичного виховання, а громадянське виховання (громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне) є його складовою. У документі наголошено, що державна політика щодо національно-патріотичного виховання потребує урахування сучасних викликів і потреб, що постають перед суспільством. Серед цих потреб першочерговою є «формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовних цінностей українського народу, національної самобутності» (Про Стратегію національно-патріотичного виховання, 2019). У документі піднесено національно-патріотичну ідею, наголошено на пріоритетності формування ціннісних орієнтирів і громадянської свідомості, що має відбуватися на прикладах героїчної боротьби нашого народу за власну державність, ідеали свободи, соборності.

Розвиток громадянського суспільства не є можливим без набуття його членами громадянської та соціальної компетентностей, оскільки пов'язаний із можливістю впливу громадян на прийняття важливих рішень на рівні держави та їхньою реалізацією права на участь у місцевому самоврядуванні (Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, 2021). Отже, Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр. (2021) підкреслює важливість формування зазначених вище компетентностей. Однак серед необхідних для реалізації завдань недостатньо заходів, спрямованих на формування й розвитку громадянських і соціальних компетентностей для різних соціальних і вікових категорій.

Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Нормативно-правова база забезпечення формування громадянської й соціальної компетентностей не обмежується схарактеризованими документами.

Конституція України (1996), Закон України «Про освіту» (2017), Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа» (Грищенко, 2016), Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, 2011), Державний стандарт базової середньої освіти (Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти, 2020), Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, 2018), Стратегія національно-патріотичного виховання (Про Стратегію національно-патріотичного виховання, 2019; Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-

патріотичного виховання на 2020–2025 роки, 2020), Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр. (Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, 2021) акцентують на важливості й необхідності формування цих компетентностей. Здійснений аналіз дозволив виокремити офіційне визначення громадянської й соціальної компетентності, їхні основні складники та шляхи формування.

Висуваємо припущення, що нормативно-правова база формування громадянської й соціальної компетентностей буде удосконалена й доповнена відповідно до Європейській довідковій рамці ключових компетентностей для навчання впродовж життя (The Council of The European Union, 2018).

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у вивченні ступеня досліджуваності проблеми формування громадянської та соціальної компетентностей у здобувачів загальної середньої освіти, у т. ч. із використанням інформаційно-комунікаційних технологій, зарубіжними й українськими науковцями.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Грищенко, М. (Ред.). (2016). *Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи* (Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова, І. Коберник, В. Ковтунець, О. Макаренко, О. Малахова, Т. Нанаєва, Г. Усатенко, П. Хобзей & Р. Шиян, Упоряд.). Міністерство освіти і науки України. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- Конституція України, № 254к/96-ВР (1996) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
- Локшина, О. (2019). Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя: оновлене бачення 2018 року. *Український педагогічний журнал*, (3), 21–29. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-3-21-30>.
- Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти, Постанова Кабінету Міністрів України № 898 (2020) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-п#Text>
- Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, Постанова Кабінету Міністрів України № 1392 (2011) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п#Text>
- Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки, Постанова Кабінету Міністрів України № 932 (2020) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-п#Text>
- Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, Указ Президента України № 487/2021 (2021) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>
- Про Національну стратегію у сфері прав людини, Указ Президента України № 119/2021 (2021) (Україна). <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>
- Про освіту, Закон України № 2145-VIII (2017) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Про Стратегію національно-патріотичного виховання, Указ Президента України № 286/2019 (2019) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>
- Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, Розпорядження Кабінету Міністрів України № 710-р (2018) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-р#Text>
- Степанова, Н. (Уклад.). (2014). *Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів*. Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради. <http://ippro.com.ua/library/attachments/article/343/Формування%20громадянської%20компетентності%20d.pdf>
- The Council of The European Union. (2018). Council recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning. *Official Journal of the European Union*, 189, 1–13. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01))
- The European Parliament and The Council of The European Union. (2006). Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning. *Official Journal of the European Union*, 394, 10–18. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:en:PDF>

REFERENCES

- Hryshchenko, M. (Ed.). (2016). *Nova ukrainska shkola: Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly* [New Ukrainian school: Conceptual foundations of secondary school reform] (L. Hrynevych, O. Elkin, S. Kalashnikova, I. Kobernyk, V. Kovtunets, O. Makarenko, O. Malakhova, T. Nanaieva, H. Usatenko, P. Khobzei & R. Shyian, Compilers). Ministry of Education and Science of Ukraine. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- Constitution of Ukraine, № 254k/96-VR (1996) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>
- Lokshyna, O. (2019b). European reference framework of key competences for lifelong learning: An updated 2018 version. *Ukrainian Educational Journal*, (3), 21–30. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-3-21-30>.
- On some issues of state standards of comprehensive general secondary education, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 898 (2020) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-p#Text>
- On the approval of the State standard of basic and comprehensive general secondary education, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1392 (2011) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p#Text>
- On the approval of the action plan for the implementation of the National Patriotic Education Strategy for 2020–2025, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 932 (2020) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-p#Text>
- On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021–2026, Decree of the President of Ukraine № 487/2021 (2021) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>
- On the National Strategy in the Field of Human Rights, Decree of the President of Ukraine № 119/2021 (2021) (Ukraine). <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>
- On education, Law of Ukraine № 2145-VIII (2017) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- On the Strategy of National Patriotic Education, Decree of the President of Ukraine № 286/2019 (2019) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>
- On the approval of the Concept of Development of Civic Education in Ukraine, Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 710-r (2018) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-r#Text>
- Stepanova, N. (Compiler). (2014). *Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv vidpovidno do vymoh novykh derzhavnykh osvitnikh standartiv* [Formation of civic competence of general educational institutions students in accordance with the requirements of new state educational standards]. Publishing house of the Cherkasy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Workers of the Cherkasy Regional Council. <http://ippro.com.ua/library/attachments/article/343/Formuvannia%20hromadianskoi%20kompetentnosti%20d.pdf>
- The Council of The European Union. (2018). Council recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning. *Official Journal of the European Union*, 189, 1–13. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01))

The European Parliament and The Council of The European Union. (2006). Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning. *Official Journal of the European Union*, 394, 10–18. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:en:PDF>

Майнаєв Фарідун

кандидат педагогічних наук, докторант кафедри освітології та інноваційної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Mainaiev Faridun

Ph.D. of pedagogical sciences, doctoral student of the Department of Education and Innovative Pedagogy H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5280-177X>

e-mail: farid.mainaiev@gmail.com

Рибалко Людмила

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Rybalko Liudmyla

doctor of pedagogical sciences, professor, professor of the Department of Education and Innovative Pedagogy H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-1262-8551>

e-mail: akme15@ukr.net